

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки та управління навчальним закладом

Дипломна робота магістра

з теми: **«Соціально-педагогічні засади формування цілісного
виховного середовища дитини у педагогічній спадщині
В.О. Сухомлинського»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи DOb1-M17z
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Стельмах Христина Миколаївна

Керівник: **Лебідь І.Ю.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Рецензент: **Гордійчук М.С.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ЦІЛСНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА	7
1.1 Спадщина В. Сухомлинського як об'єкт наукових досліджень.....	7
1.2 Спадщина В. Сухомлинського як об'єкт наукових досліджень у контексті «цілісного виховного середовища дитини».....	14
1.3 Цілісне виховне середовище дитини як соціально-педагогічна категорія і явище.....	22
Висновок до розділу I	27
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ І ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІЛСНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ДИТИНИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО	29
2.1 Принципи формування цілісного виховного середовища дитини.....	29
2.2 Соціально-педагогічні умови реалізації мети та принципів цілісного виховного середовища дитини.....	42
2.3 Формування виховного середовища навчального закладу в педагогіці В. Сухомлинського.....	60
2.4 Досвід втілення ідей В. Сухомлинського щодо формування цілісного виховного середовища дитини у сучасній педагогічній практиці.....	67
Висновок до розділу II	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Формування ціннісних орієнтирів у духовному світі дитини є одним із головних завдань української освіти. Відповідно до теорії та практики виховання молоді таку діяльність варто розпочинати у закладах дошкільної освіти (ЗДО), де створюються умови для виховання людини-гуманіста, людини-творця, людини-патріота. На забезпечення зазначеного процесу зорієнтовані державні освітні документи: закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), програма «Вчитель», Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр., Національна доктрина розвитку освіти в Україні та ін. На рівні теорії та практики освітній процес спрямований на різнобічний розвиток сучасної молоді, розширення і поглиблення її світогляду. Сучасне життя ЗДО, школи, її вихованців не може обмежуватися тільки засвоєнням змісту навчальних програм, але має також сприяти формуванню у підростаючого покоління ціннісних орієнтацій. Така необхідність зумовлена різновекторністю соціальних впливів, які характерні для сучасних соціокультурних реалій, що орієнтують дитину в її моделях поведінки і соціальних очікуваннях, слугують фактором гармонізації відносин людини і середовища.

Різні підходи до використання виховних можливостей соціального середовища осмислювалися педагогами, психологами, соціологами. Зокрема, підвищення виховного потенціалу середовища, оптимізація соціальних впливів на дитину є пріоритетними завданнями педагогіки, зміст яких розкривається у працях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Бочарової, І. Зверєвої, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, Н. Чернухи та інших. Можливі наслідки взаємодії людини і соціального середовища розкрили у своїх працях К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, І. Кон, С. Моложавий та інші. Необхідною складовою розв'язання пріоритетних завдань соціальної педагогіки та поліпшення соціально-педагогічної ситуації є осмислення досвіду соціального виховання дитини за місцем її

проживання, його інтерпретація з позицій досягнень і потреб сучасної науки. Такою є спадщина В. Сухомлинського, в якій емпіричний досвід формування цілісного виховного середовища дитини розкривається як соціально-педагогічний конструкт, що потребує теоретичного аналізу, обґрунтування доцільності і визначення соціально-педагогічних умов.

Соціально-педагогічна цінність і новизна спадщини В.О. Сухомлинського визначаються у контексті історичної епохи, внеску у розвиток педагогіки, створення єдиної виховної системи. Виховна система педагога по своїй суті і змісту, формі і методам виховного впливу вийшла за межі однієї конкретної виховної інституції і її доцільно кваліфікувати як таку, що має соціально-педагогічний характер. В межах даної системи здійснювалась цілеспрямована та специфічна соціально-педагогічна робота як із кожною конкретною дитиною, її сім'єю, громадою, так і соціумом в цілому.

Спадщина В. Сухомлинського розглядалася у контексті різних наукових проблем: взаємодії людини і соціуму (В. Кремень), виховної системи (Б. Кваша, М. Мухін, А. Розенберг), виховання особистості, її соціалізації (О. Білюк, О. Петренко), духовних домінант (І. Бех, Н. Дічек), гуманістичної педагогіки і виховання гуманістичних цінностей (М. Библюк, І. Зязюн, В. Киричок, Є. Родчанін), формування світогляду О. Невмержицький), осмислення механізму використання різних виховних середовищ (В. Костіна, О. Савченко, Є. Салтанов), батьківської педагогіки (Т. Алексеєнко, А. Попова, О. Сухомлинська), взаємодії сім'ї та школи (Л. Бондар), проблем колективу і особистості (Г. Калмиков), виховання школяра (О. Білюк, Г. Бучківська, О. Дзевєрин), громадянського і патріотичного виховання (В. Кіндрат), самовиховання школярів (О. Дуда), природодповідності (В. Кравцов), позакласної навчально-виховної діяльності (Т. Остапйовська), творчого використання у зарубіжжі (Л. Цзихуа) та ін.

Однак, попри змістовність попереднього аналізу і наукову значущість отриманих результатів, ще спостерігається недостатність соціально-педагогічного аналізу спадщини В. Сухомлинського, оскільки середовище розглядалося лише на рівні дії його окремих елементів, й поза увагою дослідників залишилися

соціально-педагогічні засади формування цілісного виховного середовища дитини.

Отже, соціальна значущість проблеми, потреби теорії і практики педагогіки зумовили вибір теми дипломної роботи «Соціально-педагогічні засади формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського».

Об'єкт дослідження – формування цілісного виховного середовища дитини.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні засади і особливості формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Мета роботи – полягає у визначенні та обґрунтуванні соціально-педагогічних засад формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Окреслена мета зумовила такі **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретичні положення щодо виховного середовища в історії наукової думки та педагогічній спадщині В. Сухомлинського як об'єкта наукових досліджень.
2. З'ясувати сутність поняття «цілісне виховне середовище дитини», його структуру.
3. Визначити і розкрити соціально-педагогічні засади та особливості формування цілісного виховного середовища дитини у спадщині В. Сухомлинського.
4. Вивчити досвід використання соціально-педагогічних засад формування цілісного виховного середовища В. Сухомлинського у сучасній педагогічній теорії і практиці.

Для розв'язання поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: загальнонаукові – аналіз, синтез, систематизація та узагальнення досвіду їх реалізації в досліджуваній термін; історичні (історико-структурний, хронологічний, ретроспективний, типологічний), що дозволили у дослідженні спадщини В. Сухомлинського для виокремлення соціально-педагогічних засад формування цілісного виховного середовища; інтерпретація для їх педагогічного осмислення;

емпіричні: узагальнення педагогічного досвіду В. Сухомлинського та його послідовників шляхом аналізу документів, наукових праць і результатів педагогічної діяльності з метою розкриття ролі В. Сухомлинського щодо формування цілісного виховного середовища дитини та вивчення використання його здобутків у сучасній педагогічній практиці.

Практичне значення роботи. Матеріали дослідження та його висновки можуть бути використані: у практичній роботі педагогічних працівників; під час викладання курсів «Історія педагогіки», «Педагогіка» для студентів у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації, у навчальному процесі магістратур «Дошкільна освіта», «Початкова освіта», працівниками науково-методичних центрів, для подальшої наукової розробки проблем формування цілісного виховного середовища дитини, в процесі підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Матеріали дипломної роботи обговорювалися: на науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2017-2018 навчальному році (10-11 квітня 2018 року, м. Кам'янець-Подільський, тема доповіді «Особистість дитини як ціннісний орієнтир освітньо-виховного процесу у спадщині В.О. Сухомлинського», на науковій конференції молодих вчених (14-15 листопада 2017 року, м. Кам'янець-Подільський, тема доповіді «Соціально-педагогічні засади виховання морально гармонійної особистості»), а також у ДНЗ №30 Кам'янця-Подільського (м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область), ДНЗ №21 Кам'янця-Подільського (м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область).

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Результати нашого дослідження засвідчили досягнення мети та вирішення завдань і стали підставою для таких *висновків*:

1. На основі аналізу й узагальнення праць з дослідження педагогічної спадщини В. Сухомлинського, виявлено недостатність розкриття соціально-педагогічних засад формування цілісного виховного середовища дитини. Основна увага приділялася дослідженню сутності, змісту, формам і методам функціонування окремих елементів цілісного виховного середовища (сім'ї, школи, позашкільних закладів).

2. У ході здійснення аналізу сутності і змісту провідного поняття нашого дослідження «цілісне виховне середовище дитини», вироблення підходів до його формулювання було встановлено, що воно тісно пов'язане з категоріями «середовище», «соціальне середовище», «виховне середовище».

3. Визначено і обґрунтовано соціально-педагогічні засади формування цілісного середовища дитини у спадщині В. Сухомлинського, а саме:

- цілепокладання (як системоутворювальний фактор);
- принципи (цілісності, природовідповідності, духовності, партнерства сім'ї та школи);
- соціально-педагогічні умови (виховання в колективі; залучення до суспільно корисної і ціннісної праці; організація змістовного дозвілля; виконання вчителем посередницької ролі між дітьми і соціумом).

4. Доведено, що принципи та соціально-педагогічні умови знаходяться у взаємозв'язку з цілепокладанням. Усі компоненти є взаємозалежними, принципи – наскрізними. Повнота реалізації цілепокладання і принципів забезпечується спеціально створеними соціально-педагогічними умовами. Розкрито особливості формування цілісного виховного середовища дитини у спадщині В. Сухомлинського, здійснено їх педагогічне осмислення з позиції досягнень сучасної науки.

5. На основі узагальненого аналізу педагогічного доробку В. Сухомлинського, його осмислення було визначено комплекс соціально-педагогічних умов, які на

практиці фактично були створені й найбільшою мірою забезпечували реалізацію вищеназваних цілепокладання та принципів. До таких умов нами віднесено:

- виховання в колективі;
- включення в суспільно корисну і ціннісну працю;
- організацію змістовного дозвілля;
- посередницьку роль учителя між дітьми і соціумом.

У дипломній роботі вони охарактеризовані як кожна окремо, так і у взаємозв'язку, а також у контексті визначених інших засад цілепокладання і принципів.

Як переконливо засвідчують факти, гуманістична педагогіка В. Сухомлинського, його педагогічний світогляд і досвід здійснили потужний вплив як на становлення різних авторських виховних систем, так і на соціально-педагогічну теорію та практику.

Досвід використання соціально-педагогічних засад формування цілісного виховного середовища, визначених у спадщині В. Сухомлинського, проаналізовано на прикладі виховної системи О. Захаренка та у сучасній педагогічній практиці, зокрема, у діяльності Українського центру ім. В.О. Сухомлинського (м. Київ).

На підставі вивчення та узагальнення досвіду використання спадщини В. Сухомлинського, зокрема, щодо соціально-педагогічних засад формування цілісного виховного середовища у сучасній педагогічній теорії і практиці, з'ясовано, що:

- цілепокладання, принципи і соціально-педагогічні умови у соціальному вихованні дитини використовуються як алгоритм для практичних дій, найчастіше для розв'язання проблем виховання;
- у нових соціокультурних реаліях соціально-педагогічні засади наповнюються новим змістом, є узгодженими і взаємозалежними;
- ініціатором розбудови цілісного виховного середовища дитини може бути будь-яка інституція, орієнтована на покращення становища дітей, створення для них сприятливих середовищ, а головною метою – актуалізація виховних сил

громади (учнівської, батьківської, педагогічної, територіальної), реалізація яких потребує налагодження міжінституційної взаємодії;

– творчий розвиток ідей В. Сухомлинського і їх реалізація найбільшою мірою відображені у досвіді О. Захаренка та у соціально-педагогічній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів (зокрема, Українському коледжі імені В. Сухомлинського, м. Київ).

Вперше сформульовано і обґрунтовано поняття «виховне середовище дитини», в якому на основі принципів та соціальнопедагогічних умов інтегровані виховні можливості різних соціальних інституцій для здійснення узгодженого виховного впливу на дитину відповідно до потреб її розвитку та потреб самого середовища.

До структурних елементів цілісного виховного середовища належать безпосередні мікросередовища особистісного становлення дитини і соціально-виховні інституції, виховні фактори які можна узгодити і спрямувати на дитину. Узгодження структурних складових цілісного виховного середовища дитини уможлиблюється завдяки існуванню спільної та дієвої мети і принципів. Основною функцією цілісного виховного середовища дитини є соціальне виховання дитини. Воно є свідомо створеним механізмом передачі від суспільства дитині соціальних норм і цінностей та виступає одним із потужних факторів соціального становлення особистості.

Цілісне виховне середовище передбачає зміну специфічних типів стосунків, особливий тип комунікативної діяльності, яка базується на партнерстві. Важливим критерієм такого середовища постає його здатність надати всім суб'єктам виховного процесу можливості для позитивних змін у розвитку та реалізації. Таким чином, цілісне виховне середовище дитини впливає не тільки на дитину, а й на інших суб'єктів, які входять до його структури.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. *Перспективним вважаємо* подальші наукові пошуки щодо узгодження виховних впливів на дитину та корегування стихійних впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Ю.П. Искусство воспитание : книга для учителя [2-е изд., испр. и доп]. Москва : Просвещение, 1985. 448 с.
2. Антоненко М.Я. Славетний український педагог-гуманіст // Педагогіка і психологія, 2003. № 2. С. 36-44.
3. Альбуханово-Славская К.А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 335 с.
4. Антоненко М. Книга В.О. Сухомлинського «Як виховати справжню людину» в контексті діалогу щодо духовно-моральних цінностей // Рідна школа, 2009. № 8-9. С. 11-13.
5. Бех І. Життя як цінність у культурно-виховній інтерпретації В.О. Сухомлинського // Рідна школа. 2007. № 1. С. 7-9.
6. Бондарь Л.С. Проблема совместной воспитательной деятельности школы и семьи в педагогическом наследии В.А. Сухомлинского : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01. Киев, 1984. 203 с.
7. Бондар Л. Методологічна основа гуманістичних ідей духовності в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського // Рідна школа, 2006. № 9. С. 11-13.
8. Безлюдна Н.В. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у творчій спадщині В.О. Сухомлинського : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01. Київ, 1988, 210 с.
9. Бондаренко Г.Л. Формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського : дис. .. кандидата пед. наук : 13.00.01. Умань, 1999. 201с.
10. Буева И.И. Гуманизация внутришкольного управления в наследии В.А. Сухомлинского и их значение для современной школы: дис. ... кандидата пед. наук :13.00.01. Оренбург, 1996. 170 с.
11. Василенко И.В. Взаимодействие школы и социальной среды микрорайона в воспитательной работе с учащимся : дис. ... кандата пед. наук : 13.00.01. Киев, 1988. 223 с.
12. Вашуленко М. Літературна творчість В.О. Сухомлинського в нових

- підручниках для початкової школи // Початкова школа, 2003. № 9. С. 3-5.
13. Гагарін М. Критерії добору української народної казки для виховання морально-естетичних почуттів // Початкова школа, 2006. № 1. С. 55-58.
14. Гармонія творіння людини. Гуманізм педагогіки В.О. Сухомлинського в нове тисячоліття : [моногр.] / [за ред. Д.С. Мазохи). Київ, 2000. 112 с.
15. Джемс В. Прагматизм. Київ : Україна, 1995. 284 с.
16. Дічек Н. Духовні доміанти В.О. Сухомлинського // Рідна школа. 2008. № 9. С. 5-7.
17. Дічек Н. Універсальність педагогічного новаторства В.О. Сухомлинського // Рідна школа. 2010. № 3. С. 8-11.
18. Захаренко А.А. Школа над Рось. Киев : Радянська школа, 1970. 154 с.
19. Захаренко С.О. Формування духовних цінностей молоді у творчій спадщині О.А. Захаренка : [навч.-посіб.]. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2006. 252 с.
20. Калініченко Н.А. Василь Сухомлинський про відповідальність керівника школи за розвиток творчого потенціалу вчителя // Збірник наукових праць Полтавського педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Випуск 5 (44). Серія «Педагогічні науки», 2005. С. 26-32.
21. Калмиков Г.В. Суспільство. Особистість. Взаємини. Громадянскість : Гуманістичний погляд В.О. Сухомлинського у майбутнє : [навч. посіб. для студ. ВНЗ]. Київ : Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут, 2002. 180 с.
22. Караковский В.А. Грани воспитания: раздумия педагога. Челябинск : Южно-Уральское кн. изд-во, 1974. 129 с.
23. Кіндрат В.К. Проблема патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: дис. ...кандидата пед. наук : 13.00.01. Київ, 1998. 218с.
24. Коган Л.Н. Социальная среда и воспитание // Учебно-воспитательный коллектив и его среда. Свердловск, 1980. С. 3-9.
25. Костіна В.В. Ідея створення соціокультурного середовища у спадщині

- В.О. Сухомлинського // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. Миколаїв : МДУ, 2004. Випуск 8. С. 196-200.
26. Калініченко Н. Історико-педагогічні дослідження спадщини педагогів-новаторів Кіровоградщини [Електронний ресурс] : ppko-koippro. edukit.kr.ua/
27. Кузьмин Е.С. Основы социальной психологии. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1967. 174 с.
28. Куракин А. Школьный коллектив как социально-педагогическая система // Вопросы воспитания : системный подход. Москва : Прогресс, 1981. С. 50-90.
29. Киричук О. Складові духовного розвитку учнів у спадщині В. О. Сухомлинського // Рідна школа, 2007. № 7-8. С. 27-29.
30. Кузь В. Свобода і відповідальність учня у виховній системі В.О. Сухомлинського // Початкова школа, 2005. № 9. С.4-7.
31. Лавроненко О. Гуманізм як домінанта виховної системи Василя Сухомлинського // Рідна школа, 2005. № 1. С. 9-11.
32. Левківський М.В. Гуманізація – суб'єкт-суб'єктної взаємодії у творчості В.О. Сухомлинського // Гуманізація педагогічної взаємодії у творчості Василя Сухомлинського : [зб. наук. праць]. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 38-42.
33. Малиношевський Р. Цілепокладання як складова соціально-педагогічних засад розбудови цілісного виховного середовища В. Сухомлинського // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : [зб. наук. праць]. – Вип. 14. книга 2. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2010. С. 188-198.
34. Мануйлов Ю.С. Средовой подход в воспитании // Перемены, 2004. № 2. С. 58-75.
35. Мудрик А.В. Социальная педагогика : [учеб. для студ. пед. вузов]. Москва : Издательский центр «Академия», 2000. 200 с.
36. Мельник І.М. Система цільового середовища за В.О. Сухомлинським // Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Серія Педагогічні науки : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. Вип. 132. С. 96-101.

37. Мойсеюк Н. Педагогіка : [навч. посібн.]. Київ : Мойсеюк В. Ю., 2009. 656 с.
38. Мухин М.И. В.А. Сухомлинский о воспитании всесторонне развитой личности // Советская педагогика. 1991. №9. С. 104-110.
39. Новикова Л.И. «Воспитательное пространство» система // Наука и современность, 1998. №. 1. С. 132-143.
40. Новікова О.А. Коледж. Родина. Дитина // Відкритий урок: розробки, технології, досвід, 2001. № 1-2. С. 40-42.
41. Пархета Л. Історіографія вивчення спадщини В.О. Сухомлинського [Електронний ресурс] : www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gom/vpm/2009-6/parheta.pdf
42. Педагогическая энциклопедия / [гл. ред: И.А.Капоров, Ф.И.Петров]. Москва : Советская энциклопедия, 1986. 104 с.
43. Петренко О.Б. Виховання любові до матері в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського : дис. ... кандидата пед.наук : 13.00.01. Київ, 1997. 192 с.
44. Проблема морального виховання особистості в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського [Електронний ресурс] : ua.textreferat.com/referat-13500-I.htm/
45. Родчанин Е.Г. Гуманист. Мыслитель. Педагог : об идеалах В.А. Сухомлинского. Москва : Педагогика, 1991. 112 с.
46. Савченко О.Я. Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В.О. Сухомлинським // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Миколаїв : МДУ, 2004. Випуск 8. С. 4-9.
47. Савченко О. Школа культури – діалог з В.О. Сухомлинським // Початкова школа, 2006. № 12. С. 1-5.
48. Салтанов Е.Н. Школоцентристская социально-педагогическая система В.А. Сухомлинского // Современные технологии образования. 2005. № 5. С. 21-24.
49. Семенов В.Д. Педагогика среды в условиях развития социализма. Свердловск : УрГУ, 1980. 72 с.
50. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором // Вибрані твори в 5-ти т. Київ : «Радянська школа», 1976. Т. 4. 640 с.

51. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. Київ : Рад. школа, 1978. 263 с.
52. Сухомлинский В.А. Верьте в человека. Москва : Молодая гвардия, 1960. 112 с.
53. Сухомлинский В.А. Воспитание личности в советской школе. Киев : Радянська школа, 1965. 213 с.
54. Сухомлинский В.А. Духовний мир школьника // Избр. произвед. : [в 5-ти т.]. Киев : Радянська школа, 1979. Т.1. С. 221-427.
55. Сухомлинский В. А. Методика воспитания коллектива / В. А. Сухомлинский // Избр. произвед. : [в 5-ти т.]. Киев : Радянська школа, 1979. Т. 11. С. 427-644.
56. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа // Избр. произвед. : [в 5-й т.]. Киев : Радянська школа, 1979. Т.4. С. 7-413.
57. Сухомлинский В.А. Проблема воспитания всесторонне развитой личности // Избр. произвед. : [в 5-ти т.]. Киев : Радянська школа, 1979. Т 1. С. 59-221.
58. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы // Избр. произвед. : [в 5-ти т.]. Киев : Радянська школа, 1980. Т.4. С. 413-656.
59. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина // Избр. произвед. : [в 5-й т.]. Киев : Радянська школа, 1980. Т.3. С. 301-627.
60. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Киев : Рад. шк., 1988. 272 с.
61. Сухомлинський В.А. Сто порад учителям. Київ : Рад. шк., 1988. 310 с.
62. Сухомлинский В.А. Формирование коммунистических убеждений молодого поколения // Избр. произвед. : [в 5-тит.]. Киев : Радянська школа, 1979. Т.2. 7-149.
63. Сухомлинский В.А. Человек неповторим // Избр. произвед. : (в 5-та т.). Киев : Радянська школа, 1980. Т.5. С. 83-102.
64. Сухомлинська О.В. Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні // Педагогіка і психологія, 1997. № 4. С. 109-125.
65. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 68 с.
66. Федяєва В.Л. Толерантність у казковому світі В. Сухомлинського // Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського. Випуск 1. 46 (108). 2014. С. 161-166.

67. Філософський словник / [за ред. В.І. Шинкарука]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
68. Хайруліна В.М. Український коледж – школа радості // Початкова школа, 1996. № 6. С. 17-20.
69. Хайруліна В.М. Український коледж ім. В.О. Сухомлинського на порозі ХХІ століття // Василь Сухомлинський і сучасність : матеріали четвертих всеукр. чигань / [упоряд. і ред. М.Я. Антоненць]. Вінниця, 1997. Вип. 4. С. 30-33.
70. Хайруліна В.М. Український коледж ім. В.О. Сухомлинського на порозі ХХІ століття // Василь Сухомлинський і сучасність : матеріали четвертих всеукр. чигань / [упоряд. і ред. М.Я. Антоненць]. Вінниця, 1997. Вип. 4. С. 30-33.
71. Хайруліна В. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського – фундамент культурної спадщини України // Директор школи, ліцею, гімназії : Всеукр. наук.-практ. журнал, 2008. № 4. с. 57-59.
72. Щуркова Н.Е. Воспитание детей в школе : Новые подходы и новые технологии. Москва, 1998. 234с.